
A REFRANYS EM CONVIDES! GÈNESI, DESENVOLUPAMENT I PRIMERS RESULTATS DE L'ENQUESTA DIGITAL «ELS REFRANYS MÉS USUALS DE LA LLENGUA CATALANA»

JOAN FONTANA I TOUS* / JOSÉ ENRIQUE GARGALLO GIL* / VÍCTOR PÀMIES I RIUDOR* /
XUS UGARTE BALLESTER*

joan_fontana@ub.edu / gargallo@ub.edu / vpamies@gmail.com / x.ugarte@uvic.cat

*Universitat de Barcelona / +Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya

Resum: El projecte «Els refranys més usuals de la llengua catalana» (<http://www.refranysmesusuals.cat/>), ha aconseguit 884 enquestes digitals, que aporten informació paremiològica de tots els territoris de parla catalana. En primer lloc, l'article analitza les fonts bibliogràfiques d'aquest corpus transversal de 497 refranys, dividits en 15 àmbits temàtics. Segonament, se centra en el format digital de l'enquesta, un document Excel en què es demanava als participants que, per a cada refrany, especifiquessin si el coneixien, si no el coneixien, o bé si el coneixien i usaven. A més, el document permetia anotar-hi variants (de caire dialectal, local, personal, etc.) i afegir-hi refranys que s'hi trobessin a faltar. A continuació, s'examinen els beneficis, inconvenients, i, fins i tot, les crítiques, sorgits a l'hora de distribuir per la xarxa una enquesta d'aquestes dimensions. En darrer lloc, es mostren els resultats de l'enquesta: total de participants, dividits per edat, sexe, procedència, etc.; com també un rànquing amb els refranys més votats.

Paraules clau: paremiologia, llengua catalana, enquesta digital, rànquing paremiològic.

A REFRANYS EM CONVIDES! ORIGINS, DEVELOPMENT AND FIRST RESULTS OF A DIGITAL QUESTIONNAIRE «THE MOST COMMON PROVERBS IN CATALAN»

Abstract: The project «Els refranys més usuals de la llengua catalana» (<http://www.refranysmesusuals.cat/>) has obtained 884 digital surveys, with information about all Catalan-speaking territories. This paper first analyses the bibliographical sources of this corpus consisting of 497 proverbs, divided into 15 thematic areas. Secondly, it describes the digital questionnaire, an Excel document on which participants specify whether they know the proverb don't know the proverb, or know and use the proverb. Dialectal or local variants of the proverbs could also be added. Subsequently, the benefits, drawbacks and even criticisms of conducting such a huge survey on the Internet are also examined. Finally, the results of the survey are shown: number of participants, age, gender, territorial origin, etc.; and also popularity ranking featuring proverbs with the most number of votes.

Key words: paremiology, Catalan language, digital survey, proverb popularity ranking.

1. JUSTIFICACIÓ*

Els que comunament coneixem com a «refranys»¹ determinen el pòsit cultural d'un poble o d'una comunitat. Tots els parlants en coneixen i n'usen, més o menys sovint, en determinades situacions comunicatives. Els refranys esdevenen útils per als nous parlants que també han d'aprendre, al costat dels rudiments gramaticals i el lèxic bàsic, aquest seguit d'expressions que juguen amb el llenguatge metafòric i figurat.

El nostre projecte sobre «Els refranys més usuals de la llengua catalana» pretén lligar la tradició d'estudis de (a) «mínims paremiològics» (el conjunt bàsic de dites d'una comunitat de parla)² amb (b) altres estudis semblants que aprofiten les noves tecnologies, com el *Top ten de refranys catalans* (2010), que va dur a terme un dels col·laboradors del projecte, el paremiòleg Víctor Pàmies.³

Hom es preguntarà d'on han sortit els gairebé 500 refranys de l'enquesta. Com vam arribar a una mostra de 500? Doncs bé, vam partir d'una selecció prèvia de 200 refranys feta per a l'estudi d'un mínim paremiològic català, que es va passar a universitaris de Barcelona i de Vic. I també vam tenir en compte els 100 refranys més votats al *Top ten de refranys catalans*. D'altra banda, vam fer prospeccions en diverses fonts llibresques, com ara una tria apareguda al llibre de locucions, frases fetes i refranys *Dites.cat* (Pàmies 2012), així com a la consulta dels principals autors de repertoris paremiològics (Amades 1979², Farnés, DCVB). Igualment, vam consultar amb experts de diversos llocs del domini lingüístic per tal que validessin refranys d'àmbit més local.

2. COMPOSICIÓ DE L'ENQUESTA

La mare dels ous del projecte *Els refranys més usuals de la llengua catalana* consisteix en una enquesta, en format Excel, que es podia descarregar des de la pàgina web www.refranysmesusuals.cat, i que, un cop emplenada, calia enviar al correu general del projecte: refranysmesusuals@gmail.com. Aquest document es dividia en dues parts: en la primera (Figura 1) es demanaven algunes dades personals; concretament, el nom i cognoms o el correu electrònic

* Aquest treball s'insereix dins del marc del projecte *ParemiòRom* (FFI2011-24032), finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat, i al qual es troben vinculats dos dels coautors, Joan Fontana i José Enrique Gargallo.

¹ Ens estímem més no entrar en la debatuda qüestió de la «taxonomia paremiològica» (o parèmica?) a propòsit de l'hiperònim *parèmia* (molt encertat, però gens popular) i d'altres designacions afins, i més específiques, com ara *proverbi*, *sentència*, *aforisme*, etc. Tampoc no entrem en la delimitació, no sempre fàcil, entre *paremiologia* i *fraseologia*. *Forse altro canterà con miglior plectro*.

² El sintagma *mínim paremiològic* fou ideat, en rus, pel lingüista i folklorista Grigori L'vovich Permiakov (1919-1983) a començaments de la dècada dels 70 del segle XX, i s'estengué a diverses llengües europees a través de l'anglès a partir de la dècada dels 80 (Crida i Sevilla, 2015). En els darrers anys ha estat objecte d'estudi, dins l'àmbit hispànic, en treballs dels quals es fa ressò el *Centro Virtual Cervantes*: http://cvc.cervantes.es/lengua/biblioteca_fraseologica/minimo_paremiologico.htm.

³ <http://vpamies.dites.cat/p/top-ten-dels-refranys-catalans.html>. Vegeu, a més, Pàmies (en premsa).

(a través del qual s'establí tota comunicació amb l'enquestat i s'evitava de posar-lo en el compromís de fornir-nos dades de caire més íntim com serien el telèfon o l'adreça postal). D'altra banda, també sol·licitàvem la data i el lloc de naixement, així com el lloc de residència i les llengües dels pares. A partir d'aquest pesic d'informacions, ja podíem extreure força dades, segons l'edat, el sexe, el lloc de naixement, de residència, o bé en funció de les llengües del pare i/o la mare, les quals en cap cas no havien de ser necessàriament el català (entengui's, *lato sensu*), ja que la *conditio sine qua non* per participar en l'enquesta consistia a ser capaç d'expressar-se en català, independentment de l'origen geogràfic o familiar. Així, sense anar més lluny, se'ns va presentar el cas d'un participant, nascut i resident a València, que tenia com a llengua materna el castellà, i, paterna, l'italià.

1	DADES PERSONALS	
2	Nom i cognoms	
3	Correu electrònic	
4	Data de naixement	
5	Lloc de naixement	
6	Lloc de residència	
7	Llengua materna	
8	Llengua paterna	

Figura 1. Dades personals

Pel que fa a la segona part del document, o, pròpiament, el cos de l'enquesta, estava formada per la selecció dels 497 refranys, dividits, per fer-ne més còmode tant el treball de l'enquestat com la gestió posterior, en els següents temes: *Refranys meteorològics*, *Refranys del calendari*, *Refranys sobre oficis i beneficis (diners, treballs, oficis...)*, *Refranys sobre religió i creences*, *Refranys sobre la llar i la família*, *Refranys sobre homes i dones*. *El cos humà i les edats de la vida*, *Refranys de flora, fauna i natura*, *Refranys sobre qualitats i sentiments de les persones*, *Refranys sobre salut i malaltia*, *Refranys sobre el menjar i beure*, *Refranys geogràfics*, *Refranys sobre festes i lleure*, *Refranys sobre consells* o *Refranys sobre moral*. En total, doncs, catorze temes ben determinats, més un darrer apartat, el quinzè, intítulat *Calaix de sastre*, que completava, amb una rastellera de refranys ben heterogenis, les altres propostes temàtiques.

A l'hora d'emplenar l'enquesta, i, a fi d'obtenir una informació ben matisada de cada refrany, proposàvem a l'enquestat que especificqués si no el coneixia (amb una *N*), si sí que el coneixia (amb una *S*), o bé, si, a més de conèixer-lo, també l'usava (amb una *U*). Aquesta informació calia col·locar-la a la columna *Codi*, situada a l'esquerra de cada parèmia (Figura 2).

Tema 4. Refranys sobre religió i creences			
Codi	Refrany	Variants	Legenda
S	Cadascú a casa seva i Déu en la de tots		N No el conec
N	Darrere la creu hi ha el diable		S El conec
S	De desagraïts, l'infern n'és ple		U El conec i l'uso
N	Dels pecats del piú, el Nostre Senyor se'n riu		
S	Déu dóna pa a qui no té dents per rosegat	Déu dóna pa a qui no té dents	
N	Déu nos en guard d'un ja està fet		
N	El miracle de Mahoma, que es va adormir al sol i es va despertar a l'ombra		
S	El món no es va fer en un dia		
S	El pecat es pot dir, però el pecador, no	Es pot dir el pecat però no el pecador	
N	En el pecat porta la penitència		
N	Home roig i gos pelut, primer mort que conegut		
N	L'home proposa i Déu disposa		
S	L'hàbit no fa el monjo		
U	No es pot repicar i anar a la processó		
S	No es recorda el capellà que va ser escolà		
U	Pagant, sant Pere canta		
N	Paraula donada, paraula sagrada		
N	Pels teus pecats, portes els genolls pelats		
N	Qui escup al cel, a la cara li torna (o cau)		
S	Qui estigui lliure de culpa, que llenci la primera pedra		
N	Sa feina des diumenge el dimoni se la menja		
S	Sap més el dimoni per vell que per dimoni		
Més:			

Figura 2. Columna *Codi* en la composició de l'enquesta

D'altra banda, com que els refranys podien presentar variants dialectals, locals o, fins i tot, personals, ens interessava saber amb quines modificacions es coneixia o s'usava la variant proposada. Vet aquí el sentit de la casella *Variants* (Figures 2 i 3) que apareixia a la dreta de cada refrany. Segons això, és ben lògic que, en una zona com el Penedès, algú que ensopegués la parèmia *Cànter non fa l'aigua fresca* no se la sentís pròpia i volgués especificar a la casella de *Variants* que l'aigua fresca no li feia pas un «cànter», sinó un «càntir». Aquest exemple ens sembla d'allò més significatiu per remarcar que l'enquesta no es proposava estandarditzar els resultats, sinó que el que pretenia era rescatar, amb el màxim respecte possible, les particularitats de cada persona i de cada territori. Per acabar, cadascun dels quinze blocs temàtics incloïa al final una casella anomenada *Més* (Figura 3) en què l'enquestat podia anotar tots els refranys que trobés a faltar en cada tema. Per tant, l'enquesta no només permetia modificar els refranys proposats (com succeïa a la casella de *Variants*), sinó aportar-hi materials nous i complementaris, com el que ens va fer arribar una reusenca de la tercera volada (concretament, de 93 anys), gràcies a aquesta casella: *Mentres hi bagin rucs hi baurà aubardons*.

Tema 12. Refranys sobre festes i lleure		
Codi	Refrany	Variants
	Això són vuits i nous i cartes que no lliguen	
	Carta en terra no mou guerra	
	Com més serem, més riurem	
	De la festa, la vespra	
	Em fas festes i no me'n solies fer, es que em vols fotre o m'has de menester.	
	Músic pagat no fa bon so	
	Qui canta els seus mals espanta	
	Qui treu el joc, mai perd	
	Som al ball i hem de ballar	
	Tothom diu de la fira segons com li va	
Més:		

Figura 3. Columna *Més* en la composició de l'enquesta

3. ALGUNES DIFICULTATS DEL PROCÉS

Seguidament llistarem alguns esculls amb els quals hem topat al llarg del procés de difusió i recopilació de resultats de l'enquesta *Els refranys més usuals de la llengua catalana*. Cal destacar que ens referim a unes dificultats que, si bé seria convenient tenir en compte i procurar d'evitar-les en projectes posteriors, no han afectat de cap manera l'essència del treball de camp.

Assenyalarem en primer lloc la llargària de l'enquesta. Com ja s'ha esmentat en el procediment, la tasca bàsica era indicar a l'esquerra del refrany una *N* si aquest no es coneixia, una *S* si es coneixia i una *U* si s'utilitzava. Aquesta feina implicava, òbviament, llegir-se cadascun dels 497 refranys llistats abans de decidir-se per una de les tres opcions. Si la intenció del participant era enllestir-ho en una sola vegada, calia dedicar-hi pel cap baix uns tres quarts d'hora; si, a més, l'enquestat volia compartir generosament altres variants conegudes o fer-hi noves aportacions al final de cada tema, l'estona esmerçada es dilatava i ja passava a ser del gust del consumidor. Per descomptat, el formulari ofería la possibilitat d'interrompre i reprendre la tasca tantes vegades com calgués; tanmateix, hem sabut que amb aquest sistema de «via lenta» alguns refranys no han arribat a bon port perquè s'han quedat a mig fer, com una casa amb parets però sense teulada, per la qual cosa són inservibles als investigadors. Vivim un temps en què tot ha de ser ràpid i fàcil, amb resultats impactants per bé que efímers, un temps en què hi ha poc espai per a la reflexió encara que es presenti acotada com per determinar l'ús d'un proverbi. En aquest sentit, lamentem haver rebut moltes excuses de participants fallits i dissuadits pel sol motiu de la llargària de l'enquesta.

Els entrebancs electrònics van tenir –volem creure– un paper minso en la pèrdua de contribuents, tot i que una dificultat tècnica, per petita que sigui, pot predisposar a l'abandonament d'una tasca que es fa sobretot per plaer. Malauradament, l'inici del projecte va coincidir amb el problema de seguretat de Dropbox (el directori al núvol que permet compartir i descarregar fitxers), que va desactivar l'adreça de descàrrega de l'enquesta durant uns dies; a

això se li van sumar alguns detalls tècnics en l'elaboració del document en full de càlcul i un enllaç enviat al correu de difusió, que molts destinataris no podien obrir.

El desequilibri territorial és un altre dels esculls anunciats amb què ens hem enfrontat. Les raons d'aquest biaix són força òbvies: la campanya s'ha dinamitzat des de Barcelona, El Vendrell, Vallromanes i Vic, llocs de residència dels signataris d'aquest article, per la qual cosa la majoria d'enquestes rebudes pertanyen a aquestes zones, sobredimensionant els resultats d'aquests parlants en detriment d'altres de zones més allunyades i menys poblades que no gaudeixen de tanta representació en l'estudi. La campanya d'inici, que va donar una bona embranzida al projecte, va derivar en entrevistes a ràdio, TV i premsa escrita de les zones esmentades. Concretament, pel que fa a televisió: TV3, Vallès Visió i El 9TV; ràdio: RNE Ràdio 4, La Xarxa, El 9 FM, Cadena Pirenaica d'Andorra, Ràdio Rubí; premsa escrita i digital: El 9 Nou, Vilaweb, Núvol.

Per la raó abans esmentada, el 25 de juny de 2014, l'endemà de la data límit inicial de Sant Joan i sis mesos després de l'inici, vam prorrogar el termini fins a Sant Miquel, 29 de setembre, a fi d'incrementar, d'una banda, el nombre general d'enquestes, i de l'altra convidar a participar-hi els parlants de les zones menys representades (País Valencià, Illes, Ponent, Franja d'Aragó, Andorra, Catalunya del Nord) i, així, aconseguir equilibrar els resultats de l'enquesta. Tanmateix, malgrat els esforços amb una tercera pròrroga fins al 15 de gener de 2015, l'enquesta continua desequilibrada.

Un altre desequilibri del treball de camp, que tampoc no ens ha agafat per sorpresa, ha estat el generacional. Atès que més endavant es revelaran xifres més precises, aquí direm només que la mitjana d'edat dels participants se situa al voltant dels 50 anys. Hem maldat perquè el jovent hi participés, especialment els nostres estudiants de les titulacions de filologia i traducció, però, si l'interès pel tema ja ha estat escadusser, la longitud de l'exercici ha tingut un efecte dissuasiu contundent. A l'altre extrem de la piràmide d'edat, el desconeixement del funcionament d'Excel i d'informàtica en general, o, senzillament, no tenir accés a un ordinador o bé l'estat de salut ha allunyat els col·laboradors potencials de més edat, susceptibles de fer-hi aportacions interessants.

A més d'aquests esculls logístics, alguns participants ens han qüestionat els criteris d'inclusió d'algunes parèmies, un repte que anomenaríem «dificultats de caire intel·lectual». La queixa fonamental és que alguns refranys en concret semblen castellans o *acastellanats*, és a dir, traduïts directament del castellà. Hem comptabilitzat no menys de 1.300 notes en aquest sentit. Es tractava, doncs, d'una inquietud rellevant de part dels contribuents, per la qual cosa el 27 de març de 2014 vam decidir redactar al nostre blog una nota explicativa argumentada i raonada sobre la qüestió.

El primer argument esmentat es referia a l'oralitat de les parèmies. Tenint en compte que els refranys provenen d'una tradició oral molt antiga i remota, resulta gairebé impossible determinar el moment exacte del seu naixement i és més agosarat encara encertar en quina llengua van aparèixer o es van generar. Alhora, atès que l'anonimat és una condició inherent al concepte de refrany, és impossible saber qui fou el primer parlant que emprà un proverbi determinat. En aquesta mateixa línia, no podem assegurar tampoc que certs aforismes atribuïts a savis de l'antiguitat o de l'edat mitjana no provinguin d'una tradició oral anterior. Un exemple

d'una època molt més propera i d'una llengua que també pertany a la tradició judeocristiana, l'anglès, fa referència als nombrosos refranys de Benjamin Franklin publicats als almanacs (1733-1758) i al conegudíssim llibret *The Way to Wealth* (*El camí de la fortuna*). Aquest venerat i polifacètic autor extreia el gruix de les sentències de compilacions medievals angleses, però molts americans creuen encara avui dia que Franklin n'és l'autor original. Sense anar més lluny, un compilador com és l'autor mexicà Arturo Ortega Blake atribueix *Más vale solo que mal acompañado* (una parèmia del nostre corpus que serà objecte d'estudi uns paràgrafs més endavant) a l'il·lustre bostonià a *El gran libro de las frases célebres*, publicat el 2013.

La formació dels proverbis i dels refranys anònims té el seu precedent en la tradició bíblica, grecollatina o àrab. Seria, doncs, una batalla perduda intentar determinar la paternitat exacta d'aquestes peces, perquè pertanyen a citacions bíbliques o a fonts àrabs, gregues o llatines anteriors, d'on, al seu moment, van passar a les llengües romàniques. A tall d'exemple, una de les crítiques ha anat dirigida a l'expressió *Ull per ull, dent per dent*, citació bíblica que ja es troba a les primeres traduccions de la *Bíblia* a la llengua catalana (un dels primers llibres traduïts al català), o *Tant va el càntir a la font que al final es trenca*, que apareix així en Francesc Eiximenis a finals del segle XIV i que podem considerar dels proverbis més antics del català.

Les mateixes acusacions han arribat també als dos refranys que han obtingut més puntuació i, per tant, més reconeixement d'ús entre els participants. Amb l'objectiu de demostrar que la traçabilitat és més complexa que titllar-los de «castellans», analitzem ara amb més detall algunes fonts i equivalències en altres llengües de *Més val sol que mal acompanyat* (1) i *Feta la llei, feta la trampa* (2).

A fi de contextualitzar aquestes dues parèmies, direm que *Més val sol que mal acompanyat*, que té l'honor de ser el refrany més emprat entre els participants a l'enquesta, pertany al tema «Refranys sobre la llar i la família». La dita, que significa que és millor la solitud que una mala companyia, és coneguda en diferents variants, tal i com ens han fet notar un bon nombre d'enquestats: *Val més* o *Més val*; *Anar* o *Estar sol*; *A soles*; *Tot sol*. Pel que fa a la solera catalana d'aquesta parèmia, direm que ja en trobem esment al *Tirant lo Blanc* (1 part, cap. XCVI):

Si yo preneh aquest per marit e si no me ix tal com yo volria, hauria esser homeyeca de la mia persona, que seria forçada de fer actes de gran desesperació; porque mi es semblant que mes val star sola que ab mala companya.

A més, apareix en la majoria de grans repertoris des del segle XIX i el trobem ja en llatí medieval: *Malo solari quam perversio sociari* (Cantera 2005: 126, núm. 1603), a més de les llengües romàniques que llistem a continuació:

- PORTUGUÈS: *Mais vale só que mal acompanhado* (Machado 2011⁴: 299)
- GALLEC: *Máis vale soilo que mal acompañado* (Ferro 1995: 173, núm. 2455)
- ESPANYOL: *Más vale solo que mal acompañado* (Oliver 1983: 121, núm.1499)
- FRANCÈS: *Il vaut mieux être seul que mal accompagné* (Dournon 1986: 316)
- ITALIÀ: *Meglio soli che male accompagnati* (Schwamenthal i Straniero 1991: 303, núm. 3322)

- FRIÜLÀ: *Miei sôî che in triste compagnie* (Ostermann 1995: 129)
- ROMANÈS: *Mai bine singur în casă, decât în rea adunare* (Flonta 1992: 44, núm. 247)

Si ens fixem ara en la segona parèmia, *Feta la llei, feta la trampa*, inclosa en el tema «Sobre oficis i beneficis», el significat és clar: interpretar la llei a conveniència. Les variants que els participants han proposat han estat: *Feta sa llei, feta sa trampa* (Illes); *Llei nova, trampa nova*. Igual que la frase anterior, ja es coneix en llatí medieval: *Inventa lege, inventa fraude* (Cantera 2005: 313, núm. 1193; 414, núm. 1445) i la trobem repertoriada en la majoria de llengües romàniques:

- PORTUGUÈS: *Feita a lei, cuidada a malícia* (Machado 2011⁴: 245)
- GALLEC: *Feita a lei, feita a trampa* (Ferro 1995: 356, núm. 6252)
- SPANYOL: *Hecha la ley, hecha la trampa* (Etxabe 2001: 200)
- FRANCÈS: *Nouvelle loi, nouvelle fraude* (*Dictionari quintilingüe* 1839, vol 2, 132)
- ITALIÀ: *Fatta la legge trovato l'inganno* (Schwamenthal i Straniero 1991: 241, núm. 2616)
- FRIÜLÀ: *Fate la lez, pensade la malizie* (Ostermann 1995: 328)
- ROMANÈS: *Legea înainte, şireşii după ea* [‘La llei endavant, els espavilats al seu darrere’] (Muntean 1967: 235, núm. 4637)
- ESPERANTO: *Leĝo estas cedema: kien vi deziras, ĝi ires* (Martín Burutxaga 2014: 22)

Una altra explicació en la qual conflueix un bon nombre d'autors sobre proverbis, entre ells Combet (1971: 14), és que, si els refranys són universals del llenguatge i la seva filosofia és unívoca, és evident que aquesta singularitat postula, en certa manera, l'existència d'una naturalesa humana. És a dir, atès que tots els pobles de la terra responen a uns mateixos valors, és natural que sorgeixin espontàniament parèmies amb un mateix sentit, entre cultures allunyades i sense possibles influències. Aquest sembla ser el parer de Joan Amades en el seu pròleg al *Cançoner* (1979²: 94), o el d'Alexander Haggerty Krappe, que l'any 1930 (145-146) admet que hi ha casos de poligènesi en els refranys de llengües diferents i de sentit equivalent. L'autor britànic limita la possibilitat de la pluralitat d'origen als proverbis de metàfora senzilla i d'idees bàsiques, i cita exemples de parèmies equivalents de llengües allunyades, com l'irlandès i l'alemany o el francès i l'àrab.

Uns altres dos factors contextualitzadors que, probablement, no han pres en consideració els participants quan han titllat de no catalans els refranys de l'enquesta, han estat el de les variants geogràfiques i el de la seva llengua d'escolarització. En el primer cas, creiem que és fàcil argumentar que el territori de parla catalana és molt extens i, en conseqüència, la diversitat de variants és molt elevada; expressions que poden sonar estranyes a un parlant barceloní o valencià, poden ser ben usuals i conegudes per a un parlant de les Illes o del Pallars, sense anar més lluny. O a l'inrevés, és clar. Cal dir que la selecció dels 497 refranys ha volgut incloure, en la mateixa proporció, parèmies d'arreu dels territoris de llengua catalana.

En el segon cas, atès que el castellà fou la llengua d'escolarització durant l'època franquista i la transició, i, tenint en compte el seu ampli ús social i als mitjans de comunicació, s'explica que

molta gent hagi après les expressions en aquesta llengua i els semblin més habituals. Però això no treu que sigui una formulació pròpia i sovint existent abans i tot que en altres llengües romàniques.

4. UN PETIT TAST ESTADÍSTIC

L'elaboració de l'enquesta dels refranys més usuals en format Excel tenia la intenció de facilitar al màxim possible l'exportació de dades a un format digital que permetés fer-ne una lectura estadística i una explotació informàtica que ens havia d'alliberar de la feixuguesa dels càlculs manuals. Per tant, el primer pas ha estat exportar i convertir les dades de totes i cadascuna de les enquestes a diferents taules d'una base de dades que atresora tota la informació continguda en les enquestes. A partir de l'anàlisi d'aquesta tasca de buidatge podem aportar unes primeres dades que poden donar idea de la magnitud del projecte. Per fer-se una idea del volum de dades que hem hagut de tragar, de cada enquesta han sortit 497 registres (un per cada refrany), amb la informació que cada usuari donava de cada refrany i les possibles variants. A banda, les propostes de nous refranys no continguts en l'enquesta. Si ho multipliquem per les 884 enquestes rebudes, vol dir que estem treballant amb una base de dades de gairebé 440.000 registres. En total ens han proposat 12.804 variants (d'on resulta una mitjana de 14,4 per enquesta) i 3.618 refranys que no constaven en la nostra tria inicial (una mitjana de quatre per enquesta). A partir de les dates de naixement que ens han facilitat els participants, veiem que la persona més jove té catorze anys (és del 2001), i la més gran, noranta-tres (és del 1922). La mitjana d'edat és de cinquanta-un anys i la moda (edat que es repeteix més vegades) se situa en cinquanta anys. Pel que fa al repartiment per sexes, van contestar l'enquesta tres-cents quinze homes (el 36%) i cinc-cents setanta dones (el 64% restant). A partir de l'origen declarat pels enquestats (tant del lloc de naixement com del lloc de residència actual) podem fer una distribució territorial de les enquestes rebudes (Figures 4, 5 i 6):

Lloc Naixement	Enquestats	Lloc residència	Enquestats
Alguer	2	Alguer	2
Catalunya	720	Catalunya	741
Catalunya del Nord	2	Catalunya del Nord	3
Franja de Ponent	7	Franja de Ponent	2
Illes Balears	51	Illes Balears	47
País Valencià	74	País Valencià	60
No català	28	No català	29
Total	884	Total	884

Figura 4. Nombre d'enquestats a partir del lloc de naixement i de residència

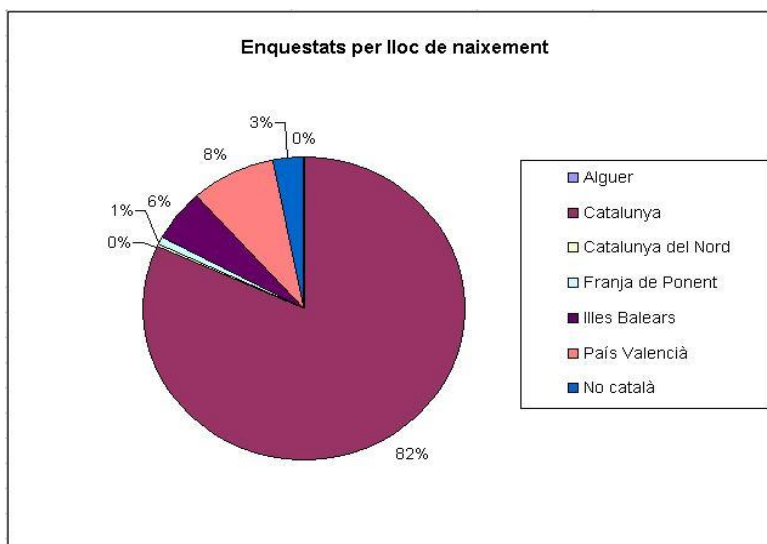

Figura 5. Percentatge per territoris dels enquestats a partir del lloc de naixement

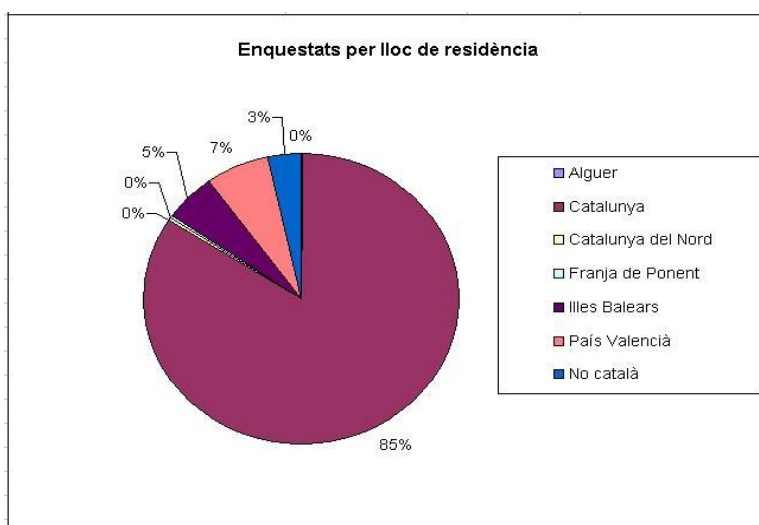

Figura 5. Percentatge per territoris dels enquestats a partir del lloc de residència

Com ja s'ha esmentat més amunt, malgrat els esforços per arribar a tots els racons del domini lingüístic, hi ha una distorsió clara per l'aclaparador desequilibri del nombre d'enquestes rebut de l'àrea del Principat de Catalunya respecte d'altres zones, que fa que sigui l'origen d'entre el 82% i el 85% del nombre total d'enquestes rebudes (segons ens fixem en el lloc de naixement o el de residència). La resta de dominis més representats són el País Valencià (entre el 7-8% d'enquestes) i les Illes Balears (entre el 5-6% d'enquestes). Pel que fa a zones com ara l'Alguer, la Catalunya del Nord o la Franja de Ponent (amb entre dues i set enquestes, segons els casos), se'ns fa molt difícil poder extrapolar dades o cercar-hi alguna tendència digna d'esment.

Tots els participants de l'enquesta, abans que es fes públic cap resultat de l'estudi, han rebut en el correu electrònic que ens van deixar de contacte un document digital amb el rànquing

dels vint-i-cinc primers refranys més valorats. La puntuació l'hem obtinguda a partir d'atorgar dos punts als refranys valorats amb una *U*, un punt als valorats amb una *S* i zero punts als valorats amb una *N*.

En aquest estudi presentem en primícia el rànquing dels deu més valorats. El percentatge que acompanya cada refrany és sobre la puntuació màxima que podia obtenir si tothom el valorava amb una *U*. En el cas d'empat (quart i cinquè, per exemple), els hem posat en ordre alfabètic.

1. Més val sol que mal acompanyat (94,07%)
2. Feta la llei, feta la trampa (93,79%)
3. Hi ha més dies que llonganisses (93,73%)
4. Com més serem, més riurem (93,67%)
5. Qui paga, mana (93,67%)
6. La primavera la sang altera (92,60%)
7. A poc a poc i bona lletra (91,81%)
8. A la tercera va la vençuda (91,64%)
9. Les aparences enganyen (91,53%)
10. Tots els camins van a Roma (91,13%)

Aquests són els resultats totals. Podem destacar un podi dels tres refranys més valorats dels territoris dels quals hem rebut més enquestes (Principat de Catalunya, País Valencià i Illes Balears), en els quals observem variacions ben indicatives:

Catalunya:

1. Com més serem, més riurem
2. Hi ha més dies que llonganisses
3. Més val sol que mal acompanyat

País Valencià:

1. A la taula i al llit, al primer crit
2. Hi ha més dies que llonganisses
3. Tota pedra fa paret

Illes Balears:

1. Com més serem, més riurem
2. Entre poc i massa, la mesura passa
3. Per una orella li entra i per l'altra li surt

5. CONCLUSIÓ

Tal com assenyala Pàmies (2015), la irrupció d'Internet i de la informàtica accessible al públic en general ha comportat un seguit de canvis en moltes disciplines que ha obligat a replantejar-ne els fonaments i la metodologia. En aquests moments, els usuaris d'Internet no només consumeixen informació, sinó que poden generar continguts i avaluar els que consumeixen d'una manera interactiva i bidireccional. Això ha permès eixamplar l'oferta de materials paremiològics, ja siguin acadèmics, divulgatius o amb un component important de negoci al darrere. I la creativitat i l'aprofitament d'aquestes noves eines ha permès també diversificar molt l'oferta de continguts.

El projecte de *Els refranys més usuals de la llengua catalana*, així com els seus resultats, constitueixen una mostra de la facilitat d'interacció entre els investigadors i els usuaris o població a qui va destinada l'enquesta, de la fluïdesa i la immediatesa en l'obtenció de dades, en relació a les maneres tradicionals del treball de camp, llibreta i llapis en mà. Confiam que ens faciliti el camí cap a una investigació parèmica de més entitat en el conjunt del domini lingüístic català.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Amades, J. (1979 [2a edició 1951]) *Folklore de Catalunya. Cançoner*, Barcelona, Selecta.
- Cantera Ruiz de Urbina, J. (2005) *Diccionario AKAL del Refranero Latino*, Madrid, AKAL.
- Combet, L. (1971) *Recherches sur le Refranero castillan*, París, Les Belles Lettres.
- Crida Álvarez, C.A. & Sevilla Muñoz, J. (2015) «La problemàtica terminològica en los estudios paremiológicos», Gargallo Gil, J. E. (ed.), dins *Anuari de Filologia. Estudis de Lingüística* 5, 67-77 [<http://revistes.ub.edu/index.php/AFEL/article/view/14879>].
- DCVB = Alcover, A. M. & Moll, F. de B. (1930-1962) *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca, Moll [10 vol.] [<http://dcvb.iecat.net/>].
- Diccionari quintilingüe 1839* = Societat de catalans (1839) *Diccionari català-castellà-llatí-frances-italià*, volum segon, Barcelona, Joseph Torner.
- Dournon, J.-Y. (1986) *Le dictionnaire des proverbes et dictons de France*, París, Le Livre de Poche.
- Etxabe, R. (2001) *Gran diccionari de refranes*, Barcelona, Larousse.
- Farnès, S. (1992-1999) *Paremiologia catalana comparada*, Barcelona, Columna. [Edició a cura de Vidal Alcover, J., Sunyer, M. & Savall, J. M., amb la col·laboració de J. M. Pujol (8 vols.)].
- Ferro Ruibal, X. (1995) *Refraneiro galego básico*, Vigo, Editorial Galaxia.
- Flonta, T. (1992) *Dicționar englez-spaniol-portughez-român de proverbe echivalente*, Bucarest, Teora.
- Haggerty Krappe, A. (1930) *The Science of folklore*, Londres, Methuen.
- Machado, J. P. (2011 [4a edició]) *O grande livro dos provérbios*, Alfragide, Casa das Letras.
- Martín Burutxaga, P. M. (2014) *Petit refranyer català-esperanto. Malgranda proverbaro Kataluna esperanto*, Sabadell, Associació Catalana d'Esperanto.
- Muntean, G. (1967) *Proverbe românești*, Bucarest, Editura pentru literatură.
- Oliver, J. M. (1983) *Refranero español*, Madrid, Sena.
- Ortega Blake, A. (2013) *El gran libro de las frases célebres*, Ciutat de Mèxic, Grijalbo Mexico.

- Ostermann, V. (1995) *Proverbi friulani (raccolti dalla viva voce del popolo)*, Vago di Lavagno, Del Bianco.
- Pàmies i Riudor, V. (2012) *Dites.cat (Locucions, frases fetes i refranys del català)*, Barcelona, Barcanova.
- Pàmies i Riudor, V. (2015) «Paremiologia i Internet», *Anuari de Filologia. Estudis de Lingüística* 5, 127-140. Disponible en línia:
[<http://revistes.ub.edu/index.php/AFEL/article/view/14879>].
- Schwamenthal, R. & Straniero, M. L. (1991) *Dizionario dei proverbi italiani*, Milà, Rizzoli.

